

УДК 373.5:62

Анатолій Рацул,
кандидат педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри корекційної
освіти та здоров'я людини
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
Долорис Завітренко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики дошкільної
та початкової освіти
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ

У статті проаналізовані психолого-педагогічні основи профорієнтації учнів, урахувуючи зміни у структурі загальної середньої освіти, та узагальнено досвід упровадження перспективних освітніх технологій профорієнтації учнів. Висвітлено аналіз психолого-педагогічних досліджень із проблем професійного самовизначення підростаючого покоління; визначені властивості професійного мислення та інтересу в різних сферах діяльності, розроблено механізм виявлення особливих здібностей учнів під час вибору майбутньої професії; розглянуто проблеми професійної орієнтації та зайнятості молоді.

Ключові слова: професійна орієнтація, професійне самовизначення, профільне навчання, освітні технології, становлення фахівця, процес підготовки, професійне зростання.

В статье проанализированы психолого-педагогические основы профориентации учащихся, с учетом изменений в структуре общего среднего образования, и обобщен опыт внедрения перспективных образовательных технологий профориентации учащихся. Выполнен анализ психолого-педагогических исследований по проблемам профессионального самоопределения подрастающего поколения, выделены свойства профессионального мышления и интереса в различных сферах деятельности, рассмотрены проблемы профессиональной ориентации и занятости молодежи.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, профессиональное самоопределение, профильное обучение, образовательные технологии, становление специалиста, процесс подготовки, профессиональный рост.

The article analyzes the psychological and pedagogical foundations of vocational guidance of students taking into account changes in the structure of

secondary education and the experience of implementing educational technologies promising career counseling students. The analysis of psychological and educational research on problems of professional self younger generation is highlighted, properties of professional thinking and interest in various fields are considered.

Keywords: *professional orientation, professional self specialized education, educational technology, professional formation, the process of preparation, professional growth.*

Постановка проблеми. Зміни у суспільному житті закономірно відбиваються в ціннісних орієнтирах молоді, її інтересах і професійних намірах. Проте, як показують соціологічні та педагогічні дослідження, не завжди інтереси і запити молоді збігаються із суспільними потребами, що спричиняє виникнення соціально-економічних та психолого-педагогічних проблем. Доводиться констатувати: більшість загальноосвітніх навчальних закладів не готові до організації профорієнтаційної роботи і не можуть забезпечити належні умови для профільного навчання учнів. Тому проблема професійної орієнтації школярів потребує дослідження, урахуваючи можливості організації профільного навчання.

Спрямування молоді щодо майбутньої професійної діяльності є одним із основних завдань профільного навчання учнів у системі загальної середньої освіти [1]. Профільне навчання набуває значення найважливішого структурного і змістовного перетворення в загальноосвітній школі, стає основою для реалізації учнем своєї освітньої траєкторії і вибору майбутньої професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові засади психолого-педагогічних напрямів досліджень розкриваються в певних аспектах: питання особистісного розвитку, сучасного змісту і форм організації освіти, диференціації та профільного навчання (І. Бех, Н. Бібік, М. Гузика, Д. Єрмакова, В. Кизенко, І. Підласий, О. Савченко, Н. Чепурна, Н. Шиян); проблеми професійного самовизначення та профорієнтації учнів (І. Волошук, Д. Закатнова, Є. Климова, О. Мельник, І. Назімов, Є. Павлютенкова, Н. Побірченко, Н. Пряжнікова, М. Піддячий, В. Синявський, М. Тименко, Б. Федоришин, В. Чебишева, Б. Янцур); особливості трудового і професійного навчання учнів (А. Вихрущ, Н. Калініченко, О. Коберник, Г. Левченко, В. Сидоренко, Г. Терещук, А. Тарар, О. Шпак).

Однак питання визначення організаційно-педагогічних засад професійної орієнтації ще недостатньо досліджено з теоретичної та методичної точки зору. Зокрема, потребують вивчення такі важливі питання, як: створення системи професійної орієнтації учнів, вплив профільного навчання на професійну орієнтацію старшокласників, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему

профорієнтаційної роботи.

Фундаментальні дослідження цієї проблеми останніми роками проводилися Н. Бібік, В. Мадзігоном, М. Піддячим, В. Побірченко та іншими українськими вченими [2–5]. Проте, наші дослідження засвідчують, що часто організація профільного навчання, зокрема, на рівні місцевих органів виконавчої влади, розглядається як самоціль, а не засіб досягнення завдань розвитку і професійного самовизначення особистості учня.

Мета статті: розкриття психолого-педагогічних основ профорієнтації учнів, урахувуючи зміни у структурі загальноосвітньої школи, закономірностей розвитку економіки та сучасних тенденцій на регіональному ринку праці.

Мета статті передбачає розв'язання таких завдань:

- проаналізувати наукові праці, положення із профорієнтації та профільного навчання учнів;
- визначити закономірності і сучасні тенденції на ринку праці, що впливають на зайнятість молоді;
- узагальнити досвід профорієнтаційної роботи в умовах профільного навчання;
- визначити перспективні технології профорієнтації учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні спостерігається стійка тенденція зростання невідповідності між потребами ринку праці та професійними інтересами тих, хто обирає майбутню професію. Ринок робочої сили пропонує дедалі більше юристів, економістів та інших спеціалістів з вищою освітою, вакансії для яких обмежені. У той же час у багатьох регіонах України не вистачає кваліфікованих робітників. Збільшується потреба у програмістах та інших фахівцях у сфері інформаційних технологій. Продовжується відтік висококваліфікованих кадрів з наукових та високотехнологічних галузей національної економіки у сфері економіки інших країн. У процесі формування ринкових відносин спостерігається закономірність: відставання змін у підготовці кадрів та ринку праці від змін у структурі національної економіки.

Щороку дедалі більше випускників загальноосвітніх шкіл України за основну мету ставлять вступ до будь-якого вищого навчального закладу, незважаючи на те, спеціалістів якого фаху готують у навчальному закладі. Недосконалість системи профорієнтації впливає на зростання безробіття та зумовлює розчарування молоді у життєвих перспективах, спричиняє невиправдані затрати держави і сімей на навчання молоді за професіями, яких не потребує ринок праці.

Проблеми професійної орієнтації та зайнятості молоді, як показує системний аналіз, є не тільки економічними: їх розв'язання значною мірою уможливорює організація профорієнтаційної роботи. У нашій країні в

практиці профорієнтаційної роботи переважає виховний підхід, за якого основна увага звертається на розвиток і формування особистості, її інтересів, нахилів і здібностей, на правильну оцінку своїх можливостей, активне ставлення до вибору трудового шляху. Найефективнішими формами профорієнтаційної роботи є такі, що допомагають учням розуміти важливість правильного вибору професії, націлюють їх на активний пошук свого покликання, а саме: ознайомлення з професіями, формування правильної самооцінки можливостей на підставі практичної перевірки відповідності індивідуальних особливостей професійним вимогам. Отже, вибір професії є активним процесом свідомого прийняття рішення, а не пасивною реакцією на вплив середовища.

Проблема підготовки молоді до свідомого вибору – це тривалий і складний процес, пов'язаний із взаємодією багатьох чинників. Практично неможливо врахувати все, що впливає на формування особистості учня та його готовність до професійного самовизначення.

Уперше організаційні засади професійної орієнтації в Україні як систему нормативних вимог були окреслені у 1995 році в Положенні про професійну орієнтацію молоді, затвердженому наказом Міністерства освіти України, Міністерства праці України, Міністерства у справах молоді і спорту України від 02.06.1995 р. № 159/30/1526. У цьому документі визначені завдання і функції професійної орієнтації, зміст профінформації, виокремлено елементи професійної орієнтації учнів та окреслено систему координації профорієнтаційної роботи, а також розроблено компетенції, яких мають набути учні на кожному етапі професійної орієнтації, та результати профорієнтаційної роботи [6], а саме:

- на початковому (пропедевтичному) етапі має забезпечуватися ознайомлення учнів з найпоширенішими професіями у процесі навчальної, позакласної та позашкільної роботи, виховання позитивного ставлення до різних видів трудової і професійної діяльності, інтересу до пізнання своєї особистості; формування початкових загальнотрудових умінь і навичок, здатності до взаємодії з іншими особами у процесі діяльності;

- на наступному – пізнавально-пошуковому етапі – формуються ціннісні орієнтації, мотивація самопізнання, налаштування на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю; забезпечується систематичне ознайомлення учнів із професіями у навчально-виховному процесі; розвиваються вміння самоаналізу та самооцінки з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; проводиться консультування щодо вибору профілю подальшої освіти, форм трудової підготовки. Результатом пізнавально-пошукового етапу професійної орієнтації відповідно до Положення має бути вибір напряму продовження освіти у 8–9-х класах;

- на базовому етапі відповідно до Положення та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти повинні вивчатися

наукові основи вибору професії, класифікаційні ознаки професій, вимоги професій до людини, правила вибору професії, методики самопізнання, самооцінки, розвитку індивідуальних професійно важливих якостей; створюватися умови для випробування учнями своїх здібностей у різних видах трудової діяльності, проводиться консультування щодо вибору професії та навчального закладу [7].

Результатом базового етапу профорієнтації має бути сформованість особистісно-значущого смислу вибору професії, певної професійної спрямованості, професійне самовизначення учнів, готовність до зміни професійної спрямованості та переорієнтації на суміжні професії, інші види діяльності відповідно до індивідуальних особливостей учнів, а також результатів профвідбору. Досягнути такого результату можна, як засвідчує досвід роботи, лише за допомогою системи профорієнтаційної роботи.

Формувати систему навчальних компетенцій школярів, необхідних для професійного самовизначення, варто у процесі вивчення курсу «Вибір професії» у 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладів. Викладання цього курсу, а також проведення профдіагностичних обстежень особистості та індивідуальних професійних консультацій, координація профорієнтаційної роботи з учнями покладаються на практичних психологів загальноосвітніх навчальних закладів. Психологічне вивчення школярів дає змогу на науковій основі керувати розвитком їхніх інтересів і здібностей, стимулювати їх до пізнання своїх можливостей, перевірки цих можливостей у різних видах практичної діяльності та до самовиховання професійно важливих якостей.

Однак унаслідок змін у навчальних планах і програмах предмет «Вибір професії» сьогодні, зазвичай, не вивчається. Лише в окремих школах вивчається курс «Людина і світ професій» та аналогічні курси, спрямовані на надання допомоги у професійному самовизначенні та підготовку до професійного навчання. Тому, закінчуючи основну школу, більшість учнів не має системи знань, необхідних для професійного самовизначення, і тому відкладає вибір на подальші роки.

У разі організації професійного навчання повинно забезпечуватися формування професійних компетенцій учнів; адаптація до професійного навчального закладу і нового соціального статусу; формування професійної мобільності, готовності до продовження освіти і самовдосконалення; розвиток професійних інтересів і професійно важливих якостей; уточнення подальшої професійної перспективи. Результатом цієї роботи має бути підготовлений конкурентоспроможний на ринку праці кваліфікований робітник, спеціаліст, готовий до активної професійної діяльності і переорієнтації на певну професію.

Під час професійної адаптації випускників навчальних закладів повинні створюватися умови для професійного зростання, повноцінної реалізації особистості у професійній діяльності; має відбуватися звикання

до трудового колективу, професії і нового соціального статусу. З метою адаптації учнів до професійної діяльності необхідно проводити виробничу практику у трудовому колективі, де в майбутньому передбачається працевлаштування молодого спеціаліста. За таких умов можливою стає повноцінна реалізація особистістю її потенційних можливостей у професійній діяльності.

На основі аналізу структури профорієнтаційної роботи, змісту Положення про професійну орієнтацію молоді, робимо висновок, що основні етапи профорієнтаційної роботи визначені відповідно до структури шкільного курсу навчання (школи), у якому передбачено здобуття загальноосвітньої і професійної підготовки, однак не передбачено допрофільну підготовку і профільне навчання. Очевидно, це зумовлено тим, що на час затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, лише окремі загальноосвітні школи були профільними. Отже, у системі освіти України застосовувалися окремі елементи професійної орієнтації, однак не сформовано цілісної системи профорієнтаційної роботи.

Професійна орієнтація учнів до прийняття нових нормативно-правових актів в Україні не вважалася загальношкільним завданням і покладалася, в основному, на учителів, майстрів виробничого навчання та класних керівників, які проводили певну профінформаційну роботу, однак не могли забезпечити цілісність і належний психологічний супровід цієї діяльності.

Оскільки у більшості навчальних закладів не було спеціалістів із професійної орієнтації учнів, у Положенні про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, визначено норму щодо введення у штатний розклад середніх загальноосвітніх, навчально-виховних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, професійних навчальних закладів посад практичних психологів-профконсультантів або методистів із профорієнтації.

Суттєву допомогу в організації профорієнтаційної роботи у школі може надавати соціальний педагог. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 № 864 соціальний педагог повинен виконувати діагностичні, прогностичні, консультативні, захисні, профілактичні, соціально-перетворювальні та організаційні функції. Специфіка роботи соціального педагога визначає необхідність співпраці із психологом, спеціалістами медико-психолого-педагогічної консультації, лікарями, шкільною медичною сестрою, спеціалістами служби у справах дітей, фахівцями центру зайнятості населення, батьками учнів та їх опікунами тощо.

Проте соціальний педагог, зазвичай, охоплює профілактичною роботою лише дітей, які потребують соціального захисту або схильні до девіантної поведінки, і недостатньо підготовлений для інтерпретування

психологічних і медико-фізіологічних досліджень, організації професіографічної діяльності з учнями, надання їм професійної консультації.

Певні можливості для супроводу індивідуальної траєкторії учня, для сприяння розвитку його інтересів та здібностей, коригування особливостей розвитку і поведінки має, зазвичай, класний керівник. Однак аналіз планів виховної роботи класних керівників загальноосвітніх навчальних закладів показує, що в цих документах є окремі розділи, зміст яких спрямований на розвиток особистості, виховання певних якостей, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, однак більшість із них містять заходи, що проводяться з усім класом. Цілісної системи діяльності щодо супроводу індивідуального розвитку особистості в роботі класних керівників не простежується.

Очевидно, у загальноосвітньому навчальному закладі повинен бути спеціаліст, який знає індивідуальні особливості розвитку учнів, орієнтується в ситуації на ринку праці, може координувати профорієнтаційну роботу, допомагати учневі визначити індивідуальну освітню траєкторію та на основі послідовної реалізації проєктів розкривати і розвивати свої інтереси, нахили та здібності, знайти своє місце в суспільстві. Приклади такої роботи є. Так, у США підготовку учнів до вибору професії та надання їм допомоги у побудові професійної кар'єри забезпечують профконсультанти [3]. У старших класах створюються групи за різними напрямками трудової діяльності, забезпечується здійснення учнями професійних проб. Діяльність шкільних профконсультантів координує профорієнтаційне бюро, а також інструктори із профорієнтації бірж праці.

Відповідно до Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається в Україні, відповідальність за організацію проведення профорієнтаційної роботи у навчальних закладах покладається на їх керівників. Безпосередньо забезпечувати профорієнтаційну роботу у навчальних закладах повинні практичні психологи, класні керівники, викладачі, майстри виробничого навчання, вихователі, керівники гуртків, бібліотекарі, методисти, медичні працівники. У міжшкільних навчально-виробничих комбінатах введено посаду методиста із профорієнтації, який організовує профорієнтаційну роботу. Відповідно до Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат методист із профорієнтації організовує роботу профорієнтаційної служби комбінату; надає методичну допомогу із профорієнтації вчителям, майстрам виробничого навчання; проводить роботу щодо забезпечення професійного самовизначення учнів з метою запобігання помилок у виборі професії; координує роботу психологічних служб із профорієнтації, профорієнтаційну роботу комбінату, шкіл, базових підприємств.

У районах і містах організація профорієнтаційної роботи може бути

ефективною за умови реалізації спільних профорієнтаційних заходів центру зайнятості, відділу (управління) освіти, управління праці та соціального захисту населення, відділу охорони здоров'я, а також підприємств-працедавців, громадських організацій, регіональної ради із профорієнтації.

Останнім часом набуває поширення впровадження нових освітніх технологій професійної орієнтації. Зокрема, з 2010 року в Україні розпочато реалізацію інноваційного проекту «Профорієнтаційний термінал», у якому передбачено формування інтересу учнів до професійного самовизначення за допомогою програмно-апаратного комплексу та надання інформації про трудове законодавство, зміст професій, необхідних на ринку праці, правила вибору та способи їх здобуття тощо.

Висновки і перспективи. На підставі проведених нами досліджень, зазначимо, що застосування профорієнтаційних терміналів сприяє підвищенню мотивації учнів до вибору майбутньої професії, розвитку інтересу до професій, актуальних на ринку праці, збагачує освітні технології і зміст професійної інформації, збагачує засоби профорієнтаційної роботи.

Отже, профорієнтаційна робота в умовах профільного навчання має певні особливості і повинна здійснюватися як цілеспрямована, керована, скоординована діяльність навчальних закладів, підприємств, установ, організацій та громадськості, що забезпечує створення організаційних і психолого-педагогічних умов, необхідних для свідомого вибору професії та підвищення конкурентності молоді на ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2009. – № 28–29. – С. 57–58.
2. Бібік Н. М. Запровадження системи профільного навчання в старшій школі / Бібік Н. М., Головка М. В., Кизенко В. І. // Біла книга національної освіти України / НАПН України ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К., 2010. – С. 154–164.
3. Мадзигон В. Н. Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом : монография / В. Н. Мадзигон. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 360 с.
4. Піддячий М. І. Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання : монографія / М. І. Піддячий. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 228 с.
5. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається. Затверджено наказом Міністерства освіти України, Міністерства праці України, Міністерства у справах молоді і спорту України від 02.06.1995 р. № 159/30/1526. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-%D0%BF.
6. Про впровадження наукового психолого-педагогічного проекту «Вибір успішної професії» : наказ Міністерства освіти і науки України від 28.07.08 р. № 699 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2008. – № 36. – С. 12–27.
 7. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.euroosvita.net/category=1&id=1528.